
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

TÜKÖRJÁTÉK

Milorad Pavić: *A tússzögő ikon*. Jelenkor, Pécs, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

Ha szabad nekünk is a szerzőtől egyáltalán nem idegen sztereotípiával élnünk, azt mondhatjuk, Milorad Pavićot nem kell már a magyar olvasónak bemutatni, hiszen a Branyó István fordításában megjelent *Kazár szótár* érzékelhető, átélhető közelségbe hozta az alkotót, mindazt, amit ez a név, ez a különös posztmodern próza a szerb, a délszláv irodalomban is képvisel. Kulcs- illetve kulcslukrajzolatú, úgynevezett férfi- és nőpéldányai már címlapjukon elkezdik a magyar „nagyérdeművel” is azt a bonyolult – hol pajkos, hol halálosan komoly – játékot, amely a recepció minden köztes pillanatában, de olvasmányunk végén is tart. Tart és kizár minden leltárt, retroaktív besorolást. Pavić világában csak e művek közegében lebegve, Pavić logikájával mozoghatunk. A mit? szabályán a hogyan? diadalmaskodik, a forma és a szerveződés.

A tússzögő ikon című magyarra fordított elbeszélés-gyűjtemény ilyen értelemben jó érzékre valló vállalkozás, mert a *Kazár szótár* magyar sikerén felajzódott érdeklődésre épít, hogy valami mást, többet is lehessen tudni a talányos, ismeretlen ismerősről, immár a kispróza vonatkozásában – ha Pavićról lévén szó, ez a műfaji határ egyáltalán jelent valamit.

A társult kiadók választása ezúttal az író két szerb nyelvű kötetére a *Srpske priče* (Szerb történetek) és az *Atlas vetrova* (Szélatlasz) című kiadásokra esett, amelyek viszont a felvett és lefordított elbeszéléseknek (*Hosszú hajóút az éjszakában*, *A két iraki diák*, *Mérgező tükrök*, *Sár*) nem ezek az 1985-ben megjelent kötetek az első lelőhelyei.

A kiválasztás, válogatás elveiről a jelen gyűjteményben mit sem olvashatunk. Talán azért, mert a magyar olvasó számára most és egyáltalán nincs ennek jelentősége? Most azért, mert még az elején vagyunk a lehetséges fordításoknak, egyáltalán pedig azért, mert a Pavić-művek szövegvilágában az azonos pontról a különbözőségbe indulás, majd az egy pontba visszatérés körei rajzolódnak szüntelenül, olyan összefüggések vonalai tehát, mint mikor egy adott álomból ébredve minden valaha volt álunkból felsejlik valami.

Az álomhasonlattal, úgy hiszem, az író látás- és alkotásmódjának egyik lényeges pontjához értünk, és itt nemcsak az álommotívumok és álmodás műveiben való folytonos jelenlétére gondolunk, hanem elsősorban egy esztétikai leképezési modellre, amelyet a modern fizika terminusával élve *holisztikusnak* nevezhetnénk, olyan képalkotásnak

tehát, amelyben minden részlet, darabokra tördelten is az egészret mutatja, a teljesség képét.

A *tűszögő ikon* novelláinak java része hasonló modellek nélkül leképezhetetlen. Egészük hátterében is legfeljebb a szerb, délszláv, balkáni, bizánci múlt egyenletlen látóhatára körvonalazódik meg egy Athosz-hegy–Belgrád–Buda–Bécs tengelyű régióban, amelyet azonban minduntalan keletebbi (orosz vonatkozású, lengyel) és nyugatibb (francia) történelmi és történeti szájak kereszteznek. Ez egy-egy novellára nézve is igaz, amelyekben a tér általában világosan tagolt, hiszen például a *Föliirat a száiz jegyében* című elbeszélésben *Radacs* Čuhorić (sajnos, ez a név is ilyen öszvér-kevertségben van írva) pontosan a görög théta betűjelének megfelelően építette újjá a kolostorokat Žiča, Morava, Szendrő (Smederevo), Slankamen és Drenovica között, a *Konavljei reptűlőterben* a Grúz utca 123. alatt lakó Delfa számára is halálos fontosságú a reptűlőter helye.

A tér dimenzióján kívül azonban látszólag zavar, elmosódottság uralkodik, különösen *az időben*. Az még semmi, hogy rejtett narrációs törvények szerint egymáshoz sodródik egy bizánci „idődarab” és 1968, Csehszlovákia megszállásának éve (*A szelek őrzője*), egy elbeszélés megírásának időpontja és 1379 (*Akszeanoszilas*), de az időfolyamat ok-okozati iránya is megfordulhat. Jeftimije Spant azért ölik meg tűszként a „csengettyűs fűlű emberek” a XIV. században, mert Pavić megírt egy művet 1980 táján. A *tűszögő ikon* Manuil atyája 1307-ben kerül a hilendari kolostorba, de 1929-ben, sőt 1950-ben – lényegében azonos időszekvenciában él, pl. olvassa a *Borba* március 11-i 38 218. számát, a Jugoszláv Kommunista Párt hivatalos lapjaként. Szinte lökdős bennünket a kisördög, hogy a lóugrás következő pozícióját a lap vitatott jelenében lássuk.

A pavić elbeszélésben tehát, az egy időskúákat kivéve (*Hosszú hajóút az éjszakában*) az események „oda-vissza történnek”, sőt a jövőből a múltba haladnak. Vagy inkább a többnyire két időmetszet jelenti egyazon lényeg két dimenzióját bármilyen lineáris rend nélkül! Inkább errefelé kell hajolnunk, és eljutunk a felismerésk, hogy ezek az időskók sajátosan szembeállított *tűkrei* egymásnak, amelyek aztán dinamikus mozaikszerűségben „beforgatva” a valóságdarabok kis felületeit vetítik egymásra, már új, autochton rendszert alkotva.

Ennek legfrappánsabb példajaként Manuil atya az 1300-as években elfeled egy jelet, amelyet egy országtűti, a „Visszafordulni tilos” jelentésű útjelző táblán ismer fel századunkban, már ilyen üzenettel: Sohasem marad üres a távozó helye.

Igen, a tükör, a tükörözés Pavić egyik kulcsszava, következőképp a kötetnek is igazán a *Mérgező tükörök* a központi novellája, nem *A tűszögő ikon*, amely grotesksége folytán a kötet címadója lett. Az előzőben található Aca Čirić (akinek neve tükörképben is azonos) „tüköráriája” is: „A tükör . . . a visszhang és az árnyék. Az óramutató árnyékának megvan a maga ideje, eltér attól, amit a mutató jelez . . . A tükör tere olyan világban van, ami nem tartozik a mi valóságunkhoz. A könnyecsepp és a kicsiszolt gömb a legtökéletesebb tükör, e kettő visszatűkrözi a mindenséget, amely magába foglalja őket . . . A tükör gondolkodó üveg és nevető ezüst . . .” *Ivan Mijak* tükör segítségével öli meg besűgőv lett barátját, *Kajim Navit*, azaz alteregóját, önmagát, amint a második név is az övének tükörképe.

Szóljunk már most a tükörözés „tükörözéséről”, vagyis a kötet magyar fordításáról. Két fordító, *Bojtár B. Endre* és *Gállos Orsolya* vállalkoztak a feladatra. Korántsem azonos arányban, hiszen a tizennégy elbeszélés közül Gállosnak csak kettő, a *Mérgező tükörök* és a *Tűl jól végzett munka* jutott, amelyekből egészen tisztán nem érzékelhető fordítói ars

poeticája, esetleg annyi, hogy Bojtárénál jóval visszafogottabb, a magyar képépfktkezésben jóval kevesebbet kockáztató.

Az már bizonyosság, hogy Pavić prózája különleges feladatot ró a legképzettebb fordítóra is, általában, a szövegszervezés és stílus alábbi vonatkozásaiban pedig különösen:

A legfőbb gondot talán látás- és kifejezésmódjának, alakzatainak a *forrásnyelvhez, forráskultúrához láncoltsága* jelenti, az, hogy a legalakibb jegyekben tükröződnek a legmélyebb szövegszervezési elvek. A példákából éppen csak szemelgethetünk: *A szelek őrzőjében* Heléne d' Anjou, I. Uroš felesége rejtjellel felfedhető helyre falaztatja be kincseit, amelyet aztán más-más fák ágait adott rendben tördelve, nevüket kimondva lehetett megfejteni. Igen ám, de a tölgy, bodza, fűz, nyír, berkenye, kőris, alma olvasatából a magyar fordításban is a *Trisvodno* áll össze, nem a „három fvnél”. *Žiča* kolostorának nevét nem akárhogyan, hanem *cirill betűkkel* rajzolta a villám az égbe. Jęftimije Spant, akinek a régi neve a magyar olvasó számára érthetetlenül azt jelenti: Állán nem sarjadt szakáll, *Onao*-nak nevezik társai, a szerb hím-, nő- és semleges nemű névmás összevonásával, mert nem nélkülinek tekintették. Mit tehet itt a fordító, mint körülírt alaki tükrözéshez folyamodik. Bojtár Endre bravúrral oldja meg a betűhöz kötött talányt, hogy a Ruggieri (Ruder) Boškovićnak írt levél melyik l-jéről van szó, amikor a németeknek kényszerből építendő repülőtérről, illetve egy hajlásszögről kell dönten. Először a magyarban is a kis *l* jelenik meg, Delfa a nagy *L* derékszögét veszi alapul, holott a görög lambda 35 fokos szögét kellett volna.

A sumér betűk szerint építkező két iraki építészről már nincs is módunk szólni részletesen. Ki tudja, melyik betűt képezte le „két bejárattal és egyetlen kijáráttal sem rendelkező” épületük.

Mint mondtuk, Pavić narrációs és megjelenítési formái egészükben, makroméreteikben bonyolultak, kis részleteikben azonban kristálytiszták, hajszálpontosak, nemegyszer tudományos fogalmi tagolóadásúak, noha ezek is sajátos jelentéssel telítődnek, szemantikai játékok viszont sokszor állítják nehéz helyzet elé a fordítót.

Így merül fel, hogy a *Mérgező tükrök* stílbútortanulmányunk is beillő részletében egyenlő-e a *tabernakl* (tabernákulum) a *szekreterrel*; elnagyoltan vagy pontos megfeleltetéssel kezelhető az a részlet, amikor az író az ősapák sorával érzékeltet időtávot: *praded, čukunded, kurlebal, askurdel, sukurdel, sukurdov*. A fordításban csak a *déd-apákra, űkapákra* tellett, aztán „a dédapák dédjei, az űkapák űkjei” következnek. Hát a *széppapa*?

Sajátosan bár, de felbukkannak a szövegben a nyelvi valóságáttérhez kötött fogalmak, az ún. reáliák. Itt az általánosságról vagy különösségről nehéz döntést hozni. Miért *szertesno* a *kaludericca*, ha a *kaluder* magyarul is *kalugyer*, az *iguman* miért *igumen* is meg *apát* is, a *hadži* jelzőnél miért nem jelenik meg a *zarándok* értelmező fordítás, ha a *bogumil* helyére került a *patarénus*.

Talányos, hogy akik „két *oka* borra cseréltek egy *oka* viaszt”, illetve akik „a tárgyakat valaha *arsinra*,* és nem centiméterre mérték” valami különleges délszláv mértékegységet használtak-e, vagy azt, amit mi *pintnek*, illetve *rőfnek* mondunk. Lehet-e másrészt *Stevan Prvovenčani István, az első koronázott király*?

Jól működött a fordítói intuíció a *šešana* fegyverfajta átültetésénél: „hat vájattal huzagolt sesánákat”, még ha a *hathuzagú* egyszerűbb alak is a rendelkezésére állt, de

* *Máshol a könyök fordúl elő megfelelőjeként*

már a következő esetben az adott fogalomhoz a magyarban egész definíció kerekedett: „görög proszkinitarionját, azaz a könyvecskét, amely a szent helyeken kalauzolta”.

A helyjelölések, lokációk, volt már róla szó, többnyire kínosan pontosak Pavičnál. Belgrádban is feltűnik legalább Vuk Karadžić szobra viszonyítási pontként. Sok fejtörést okozott számomra a *Beram piac* előfordulása, addig, míg az eredetiben a *Djeram-ot* (vám, dézsma jelentésű) meg nem találtam. Van viszont frónknak egy „beszélő” földrajzi neve is (*Sár*), ez a *Mačije Blato*, amelyet Bojtár Endre *Bitangsár* helynévvel fordít, nyilván azért, mert az „Akárki sarát” az *elbiuangolt jószág* jelzőjére transzponálja, habár a bitang és származékai jelentése inkább élő, mint élettelen jegyű utótaghoz szokott kapcsolódni. A Mačije Blato szerb nyelvű szövegekörnyezetéből természetesen más semmit nem lehetett átmenteni, hogy a hős először a Balaton felé (Blatno jezero) indult, és hogy Bácskában van Belo Blato helynév is.

A következő helynévi kétség már Pavič frazeológiájában tűnik fel, ami stílusának nagyon intenzív, különös jegye. Ő ugyanis épp több nyelv sztereotípiáinak tökéletes ismeretében szemrebbenés nélkül alkot eredeti szerkesztésű újakat, az eredetiek ritka használata mellett: *Őrizkedj attól, aki elől visel farkat; akié a kehely, azé az imádság, a méhek nem maradnak meg a tolvaj házában*. Itt bukkan fel a *Postan kao svetogorski pasulj*, magyar fordításban: *Sivár volt, mint a svetagorai paszulj*. Én itt semmiképp sem ragaszkodtam volna az eredeti alakulathoz, azért sem, mert a sivárságot itt tényleg meg kell jeleníteni, azért sem, mert a szöveg többi helyén a Sveta Gora megfelelőjeként *Athosz-hegy áll*.

Fordítóink több helyen „komolyan” vették a szólásféléket, stílárís erősfítéssel fokozták is hatásfokukat: A bio je krvav do ušiju kao čizma (*Hosszú hajóút az éjszakában*) Bojtárnál „*Véres, mint a bőllércsizma*”, a *Šapat nikad ne prolazi uzahud* pedig „*Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja*” (*A két iraki diák*).

Pavičnál az ügynevezett nyelvi tabuk ritkán fordulnak elő, akkor is több fokozatú áttételben, két szöveghelyen mégis gondba ejti a fordítót. Szerbül egy mondatban azt tudjuk meg, hogy „*Veluća nikada nije videla bele bubrege, sem ovnujske, i to pečene*” (szó szerint: sohasem látott fehér vesét, csak a kosét, azt is sültén), a magyar fordítás kínos tautológiával fokozza: „*Veluća . . . a kos tökén kívül soha pöcsöt nem látott, azt is csak sültén*.” Hát . . . *A sár* című elbeszélésben Riznić kisasszony káromkodás kimondatásával ellenőrzi Pfister mérnök szerb nyelvi ismeretét. Bojtár az eredeti szerb, jól tagolt választ szégyenlősen egybefrja: „*Baszomazanyád*”.

Igen, ez is egy megoldás, a rengeteg döntést kívánó helyzet közül egyben. Közülük csak néhány mazzsolát szemezgettem ki az olvasás örömei közepette, méltatásom alátámasztásaként, sokszor egyik vagy másik helyes megoldás mellett kiállva. Talán a délszláv névanyag átirása, helyesírása érdemelt volna még legtöbb figyelmet, vagy következeteséget legalább.